

7. Турен А. Возвращение человека действующего. Очерк социологии./ Ален Турен. – М.: Научный мир, 1998. – 204с.
8. Бауман З. Индивидуализированное общество. / Зигмунт Бауман. - М.: Логос, 2002. – 390с.
9. Тарасенко В. Концептуальні основи соціології. / Валентин Тарасенко. // Соціологічна теорія: традиція та сучасність: Навчальний посібник / За ред. А.Ручки. - К.: Інститут соціології НАН України, 2007. – С. 7-49.

Отримано 12.04.2015 р.

УДК 316.2

Соболевська М.О. °

Київський національний університет імені Т.Шевченка, факультет соціології, доктор соціологічних наук, доцент

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ТА МЕТОДИЧНІ ПРОБЛЕМИ ВИКЛАДАННЯ СОЦІОЛОГІЇ ЯК СУЧАСНОЇ НАУКИ ПРО СУСПІЛЬСТВО

У статті представлена та подана авторська позиція та відповідь на питання про те, якою має бути сучасна соціологія. Через поняття рефлексивності як визначального критерію сучасності соціологічної науки та характерної ознаки сучасних соціологічних теорій пропонується розробка стратегії викладання соціології як актуальної науки про суспільство.

Ключові слова: сучасна соціологічна теорія, рефлексивність, викладання соціології

В статье представлена и рассмотрена авторская позиция как ответ на вопрос о том, какой должна быть современная социология. С помощью понятия рефлексивности как определяющего критерия и установки современности, а также характерной черты современных социологических теорий, предлагается разработка стратегии преподавания социологии как актуальной науки об обществе.

Ключевые слова: современная социологическая теория, рефлексивность, преподавание социологии

The article presents the author's position considered as the answer to the question of what should be a modern sociology. With the concept of reflexivity as a determining criterion and the installation of modern times, as well as the characteristic features of modern sociological theories, it is proposed to develop a strategy of teaching sociology as an actual science of society.

Keywords: modern sociological theory, reflexive sociology, sociology teaching

Актуальність проблеми. На початку XXI століття від соціологів, так само як і півстоліття тому, лунають думки про кризу дисципліни: про втрату її привабливості для студентів, про методологічну невпевненість та теоретичну розшарованість, невідповідність потребам і запитам сучасного суспільства [1]. Така ситуація, яка в цілому негативно впливає не тільки на образ соціології в суспільстві, але й на її впевненість у власній спроможності й відповідності суспільним запитам, особливо проблематизує аспект викладання соціології у навчальних закладах: як пов'язати усталений корпус знань, що формувався протягом більш ніж півтора століття, із вимогами бути сучасною і актуальною наукою?, як відповідати існуючим традиціям і канонам викладання і в той же час реагувати на зміни й виклики сучасності?

Отже, **метою** даної статі є визначення критеріїв розуміння сучасності для встановлення принципів напрямків та розробки стратегій викладання соціології як сучасної науки про суспільство.

Соціологічна наука виникла і оформилась як така, що відповідає на запити сучасності – сучасності XIX століття, періоду, який з легкої руки З.Баумана отримав назву "стійкої сучасності", що прагнула побудувати соціальний порядок, "вільний від випадковостей та дисфункцій" [2, с.4]. Така соціологія завжди прагнула бути корисною, але корисною переважно з позицій цілісності та ефективного управління суспільством, відповідаючи на відоме гобсівське питання: як "можливий соціальний порядок?", або як примирити свободу волі особистості з необхідністю підпорядкування волі інших людей, як примусити людей жити разом?

З посиленням тенденцій індивідуалізації в сучасному "плинному", за визначенням того ж З.Баумана, суспільстві, перед соціологією постали дещо інші завдання. У новому світі, що постійно змінюється, виникають інші запити й потреби, на які наука, що прагне бути сучасною має відповідати. Передусім ці запити викликані тим, що сучасний світ стає все більше нерегульованим, приватизованим та індивідуалізованим. А завдання сучасної науки можна визначити, слідуючи за У.Беком, як "пошуки індивідуальних рішень соціально обумовлених проблем" [3, с.91]. У таких умовах до соціології формуються особливі вимоги. На думку З.Баумана, вона має перетворитися на науку, а ще краще на "технологію свободи", що розробляє "шляхи та засоби за допомогою яких індивід за законом *de jure* може стати індивідом за власним вибором і *de facto*" [2, с.5].

Що ж означає для соціології бути сучасною? Якою має бути соціологія, щоб бути сучасною? Щоб не лише привертати увагу громадськості та збирати високі конкурси тих, хто обирає своєю професією соціологію, щоб не просто існувати, відповідаючи на запити замовників і ублажаючи амбіції політиків, але при цьому бути самостійною, автономною і незалежною наукою, що відповідає потребам суспільства?

Проблематика визначення характерних рис сучасності надзвичайно (і симптоматично) актуальна для соціологічного дискурсу. Так чи інакше до цієї теми звертаються різні автори, соціологи-теоретики, зокрема, З. Бауман в роботі "Сучасність, що плине", Е. Гідденс у "Наслідках сучасності", Ю. Габермас у "Філософському дискурсі модерну". Проте нас цікавить сучасність не стільки як

історична епоха, якій притаманні певні характерні риси, що відрізняють її від попередніх історичних періодів, що перебуває із ними у певному зв'язку (який прослідковується чи заперечується) та має специфічні наслідки. Дотримуючись міркувань М. Фуко, який намагається переосмислити відому кантівську відповідь на запитання про те, "що таке Просвітництво?" [4, с. 145], нас цікавить сучасність як певна установка, специфічний етос, спосіб відношення до актуальності, спосіб мислення і відчуття, готовність діяти і поводити себе у певним чином, що вказує на приналежність до чогось і виступає як завдання, стратегія поведінки.

Сутність сучасності як установки розкривається згідно М. Фуко наступними позиціями [4, с. 144]. По-перше, це спроба визначати сучасність через розрив із традицією. Сучасне постає як щось абсолютно нове. Однак не те нове, що знаходиться у постійному русі оновлення, те, що приходить і постійно змінюється як мода, не те, що знаходиться по той бік теперішнього або поза ним, але те, що знаходиться у ньому самому. Звідси – особлива чутливість до сучасності, прагнення до її героїзації – словами Фуко – "воля до героїзації теперішнього" [4, с. 147]. У чому вона проявляється? У тому, щоб визначити необхідні сутнісні риси сучасної епохи. У миттєвості і швидкоплинності сучасності стає необхідним виокремити і побачити щось суттєве, істотне, постійне, примусове, необхідне, що співвідносить "епоху із смертю". Наприклад, для митця – зобразити людину одягну у чорний костюм, як людину, що презентує сучасність, де цей чорний костюм вже стає "необхідним елементом одягу сучасності" [4, с. 146].

Звісно ж, мова не йде про сакралізацію моменту теперішнього, неухильне бажання його зберегти або продовжити. Тим більше мова не йде про те, щоб збирати і зберігати такі моменти. Характерною рисою установки сучасності є співвіднесення двох моментів – визнання цінності теперішнього із невід'ємним бажанням представити його іншим, ніж воно є, перетворити його, зберігаючи першопочатковий вигляд. Отже, співвідношення надзвичайної уваги до реальності з практикою свободи перетворення цієї реальності, що одночасно і поважає, і втручається в неї – ось друга характеристика установки сучасності.

Проте сучасність – це не лише специфічне відношення до теперішнього, це ще й необхідний спосіб відношення до самого себе. Якщо об'єктом рефлексії може стати сучасність, то такою необхідною умовою установки сучасності стає рефлексія самої себе. Що це означає? Як відповідає Фуко, – "бути сучасним означає не приймати себе самого таким, яким ти став у потоці часу, а віднести до себе як до об'єкту складної і тяжкої роботи" [4, с. 147]. Це постійна практика себе – *epimeleia heautou* – завдяки якій індивід не лише піклується про власне самовдосконалення, але стає частиною більш загального цілого – суспільства, через специфічні дії зі створення самого себе.

Отже, сучасна людина – не та, що намагається відкрити себе, свої таємниці, або приховані істини, однак це людина, що прагне створити/віднайти себе – подібно до практик виробництва. Тобто людина, що виробляє себе, стає предметом власного творіння. Зайняти таку позицію відносно себе, фактично сконструювати себе, стає можливим за умов рефлексії як специфічної установки, що розкриває сутність сучасності. Отже, бути сучасним означає постійно вдосконалювати себе на основі саморефлексії.

Як можна побачити, поступово рефлексія стає однією із принципових вимог самого процесу соціологічного пізнання, особливо, що стосується його

співвіднесення з пізнанням сучасності. А отже, саме рефлексія як установка виступає необхідним критерієм й ознакою віднесення теоретичного знання до дискурсу сучасності. Як зазначає Дж.Александр: "соціологія або рефлексивна, або взагалі нічого собою не являє" [5, с. 11].

Однак разом із цим залишається скоріше відкритим інше питання: як можливе здійснення такої рефлексії? На чому вона повинна ґрунтуватися? Адже якщо наукове знання, що стає предметом об'єктивації з іншого боку демонструє детермінованість, то як можна віднайти і визначити критерії успішності такого самообґрунтування? Це питання, що повинно торкатися розгляду самої природи соціологічного знання, а також рефлексивних процедур відносно функцій соціальної науки та її методології, скоріше відкриває простір для нового теоретико-пізнавального дослідження. Тим не менше можна констатувати сам факт того, що пізнавальний проект соціології як науки про дійсність, як науки, що стала втіленням ідеалів Просвітництва, зрештою, як науки, що знаходить себе в процесах радикалізації «модерніті», стає умовою формування того, що можна назвати рефлексивною соціологією й вписує у такий спосіб соціологію в більш загальний дискурс сучасності.

Характерною рисою такого дискурсу сучасності, за визнанням відомих соціальних теоретиків [6], виступає «рефлексивна модернізація» як тенденція до визначення характерних рис сучасності, джерелом якої стає осмислення змін, що відбуваються в сучасному світі, у самій соціальній реальності.

Так, У. Бек зазначає, що соціальний порядок, який сформувався в сучасному світі примушує замислитися про те, що «всі категорії, якими користувалися для визначення теперішнього, виявилися застарілими, переосмисленими та спростованими практикою» [7, с. 163]. За словами Бека, за останні 100 років соціологам вдалося встановити лише те, що ми живемо в суспільстві, у якого відсутнє визначення, яке стало неосяжним. Це не пізній капіталізм, не постіндустріалізм, не постсоціалізм, це, як мінімум, сучасність. І в цьому дискурсі осмислення процесів сучасності соціологія відіграє не останню роль. Однак розглянута як невід'ємний компонент сучасності, із притаманною їй рефлексивністю, вона виступає не лише способом осмислення того, що відбувається, але й активно впливає на самі суспільні зміни й трансформації, включаючись у порядок присвоєння дискурсу, способи контролю та впливу на суспільні процеси.

Таким чином, в основі концепції «рефлексивної модернізації» відбувається поєднання двох принципових і дещо взаємовиключних ідей [8, с. 156]. По-перше, це ідея про те, що рефлексивність містить упорядкування цієї модернізації за допомогою об'єктивного відбиття й аналізу соціальних процесів. (Так, сучасність визначається Гідденсом як "радикалізація характерних ознак модерну" [8, с. 157]). По-друге, те, що самі соціальні процеси не піддаються контролю, втрачаючи об'єктивне підґрунтя пояснення та полишаючи логіку будь-якого впорядкування: «рефлексивність у дійсності підриває розум, у випадку, де розум, розглядається як отримання достовірного знання» [8, с. 157]. Отже, концепція рефлексивної модернізації містить як елементи самовпорядкування, що базуються на ідеях детермінізму та раціональності, так й елементи перервності, розривів та амбівалентності.

Так, на думку У. Бека [7, с. 164], така визначальна суперечливість теорій рефлексивної модернізації своїм корінням сягає філософських рефлексій Р. Декарта та М. Монтеня. Якщо Декарт намагався підпорядкувати мислення суб'єкту заздалегідь встановленим моделям і правилам, то Монтень вбачав можливості рефлексії у свободі індивіда від авторитетів та догматизму. На думку Бека, саме скептицизм та самоіронія, що походять від Монтеня, стають основою рефлексивної модернізації. Більше того, якщо впорядковані моменти рефлексивності залишаються достатньо проблематичними, то елементи несподіваності, втрати контролю, а отже, обмеженостей об'єктивного відображення соціальних процесів та соціоінженерного вдосконалення суспільства особливо акцентуються [9].

Мова йде про те, що Е. Гідденс у своїх відомих тезах «Про майбутнє соціології» називає «подвійною герменевтикою» [10, с. 60] – на відміну від природничих наук, для яких існує лише одна «герменевтика», соціальні науки функціонують у межах подвійної герменевтики, що передбачає двосторонні зв'язки із діями та інститутами, які досліджуються. Звідси, соціальну науку слід представляти як значущий компонент історичного процесу, однак у той самий час, як інстанцію, що спостерігає за цим процесом. Разом із тим постає нова проблема, що не виникала на ранніх етапах інституціоналізації соціології, а саме: не лише стороннє спостереження, а й активна й діяльнісна участь соціології й соціолога в становленні суспільних структур. Її може бути представлено у двох аспектах.

По-перше, епістемологічно – у ракурсі певних вимог до методології соціальної науки, пов'язаних із розумінням того, що соціальна наука реально спостерігає об'єкт, на який сама впливає. Найяскравіше цей аспект представлено в працях Е. Гідденса, зокрема, у «Наслідках модерності» він зазначає, що соціологія серед суспільних наук, що беруть участь у рефлексивних зв'язках сучасності, посідає особливе місце у зв'язку із її роллю «найбільш узагальненого типу рефлексії про сучасне суспільне життя» [8, с. 160]. Наслідком розвитку соціології стає зростаюча соціологізація соціального життя: знання про стан суспільних справ, окремих сфер життєдіяльності впливає на перебіг повсякденного життя. Тобто певні уявлення про конкретні соціальні феномени включаються у взаємодію із цими явищами, про які вони рефлексивно інформують діючу особу.

Прикладом такого рефлексивного втручання соціологічного знання в дійсність можуть бути офіційні статистичні відомості або дані результатів соціологічних досліджень, які «стають сутнісним елементом соціального універсуму, з якого беруться й вираховуються» [8, с. 160]. Так, знайомство із статистикою розлучень може вплинути на саме бажання вступити в шлюб або на прийняття супутніх рішень – таких, як укладання шлюбних контрактів, встановлення прав наслідування, розподілу майна тощо. «Шлюб і сім'я не були б тим, чим вони є сьогодні, якби вони не були повністю соціологізовані» [8, с. 161], – робить висновок Гідденс. А це означає, що соціолог, який сьогодні вивчає інститути шлюбу й сім'ї, не може не брати цей факт до уваги. Дискурс соціології – теорії, поняття, міждисциплінарні запозичення – безперервно пронизують своїми циркуляціями те, про що вони говорять, тим самим проникаючи у всі сфери життєдіяльності суспільства. У цьому процесі соціальні науки рефлексивно

перебудовують свій власний предмет, який і сам отримує властивість мислити соціологічно: «сучасність, як така, за своєю природою глибоко соціологічна», – робить висновок Е. Гідденс. Однак із цим пов'язано вже такий аспект проблеми рефлексивної модернізації, який той самий Гідденс визначає як провідну тенденцію «радикалізації модерніти» – аспект інституціонального плану.

Недостатньо лише самого знаходження принципу розвитку соціальної науки як такої, що вивчає соціальну дійсність, на яку, у свою чергу, вона здійснює вплив. Мова повинна також іти про інституціоналізацію рефлексії. Так, У. Бек [3, с. 7-8] визначає реальний стан сучасної цивілізації (дійсності) через термін «рефлексивність», а здатність об'єктивувати цей стан – через термін «рефлексія». Така теорія, на думку Бека, повинна протистояти «когнітивним теоріям рефлексивності», оскільки припускає можливість протікання рефлексивних процесів без того, щоб ці процеси були усвідомлені. Отже, інституціоналізація рефлексії – це вирішальне питання для науки, оскільки нездатність соціальної науки самостійно розробити таку схему самооб'єктивації може призвести до надмірної плюралізації. Тому для соціальної науки визначальним стає «практично ефективна зміна саморозуміння» [3] – забезпечення такого процесу рефлексії, який задовольняв би вимогам дійсності. Цю думку підхоплює Гідденс, зазначаючи, що в науці ніщо не достовірно і ніщо не може бути доведене, навіть якщо зусилля науки забезпечують нам найнадійнішу інформацію про світ: «У самому серці світу науки спонтанно рухається сучасність» [8, с. 157].

Висновки. Соціологія, як і суспільство, яке вона покликана вивчати, знаходиться у стані динамічних змін. Така ситуація, коли старі способи дослідження і вивчення суспільства виявляють свою неадекватність, а щось нове, більш ефективне, що здатне було б їх замінити не з'являється, коли не можна із впевненістю передбачити й навіть спрогнозувати, що відбуватиметься далі, ставить перед фактом того, що ми не маємо можливості цілеспрямовано діяти для розуміння і виявлення джерел проблем, що з'являються у плінній сучасності. Проте, це зовсім не означає, що ми маємо припинити будь-які спроби пошуків відповідей та пояснення. Більше того, ми маємо прагнути таких спроб, розуміючи, разом із тим їх тимчасовість і плінність. Нарешті, на фоні такої нестабільності, що здатна породжувати невпевненість у собі й у власній спроможності щось пояснити, у соціології та соціологів залишається одна перевага над іншими – це можливість критичної рефлексії і постійної роботи над собою і власною ідентичністю. Щоб бути сучасною соціологією має постійно створювати і знаходити себе. Тільки така наука може бути цікавою й актуальною і для сучасного суспільства, і для особистостей, що обирають її своєю спеціальністю.

Список використаних джерел

1. Szelenyi I. The Triple Crisis of US Sociology // Global dialogue. – 2015. – Vol. 5. – №2. – P. 4-7.
2. Bauman Z. On the Vocation of Sociology in Liquid Modernity // Global dialogue. – 2012. – Vol. 2. – №5. – P. 4-5.
3. Бек У. Общество риска. На пути к другому Модерну. – М.: Прогресс-традиция, 2000. – 384 с.

4. Фуко М. Что такое Просвещение // Вестник Московского университета. - Сер. 9. Филология. - № 2. - 1999. - С. 132-149.
5. Alexander J. C. Local Cosmopolitanism // Global dialogue. – 2012. – Vol. 2. – №3 . – P. 10-11.
6. Beck U, Giddens A., and Lash S. Reflexive Modernization. – Cambridge; Polity, 1994.
7. Beck U. New modern in modern society // Theory, culture and society. – L., 1992. – Vol. 9. – № 2.
8. Гидденс Э. Последствия современности /Энтони Гидденс. – М.: Практика, 2011.
9. Delanty.G Social Science: Beyond Constructivism and Realism. – Buckingham: Open Un. Press, 1997
10. Гидденс Э. Девять тезисов о будущем социологии // THESIS: теория и эмпирия экономических и социальных систем. – М.: 1993, Т. 1. – № 1. – С. 57 – 81.

Отримано 10.04.2015 р.

УДК: 316.356.2

Малес Л.В. °

Київський національний університет імені Т.Шевченка, факультет соціології, докторка соціологічних наук, доцентка

ГЕНДЕРНА ТА ІНТЕРСЕКЦІЙНА ДИСКРИМІНАЦІЯ В МАТЕРИНСТВІ

Стаття присвячена соціологічним сенсам материнства. Авторкою доводиться, що тема материнства дуже важлива для соціологічного вивчення. Це продемонстровано через постановку проблеми гендерної та інтерсекційної дискримінації, пов'язаної з материнством. Виявлені обставини, що породжують бар'єри для мобільності жінок з малими дітьми та поміщають їх у гетто, показана соціальна неоднорідність у можливостях мобільності.

Ключові слова: материнство, гендерна дискримінація, інтерсекційність, гетто

Статья посвящена социологическим смыслам материнства. Авторкой доказывається, что тема материнства очень важная для социологического изучения. Это продемонстрировано путем постановки проблемы гендерной и интерсекционной дискриминации, связанной с материнством. Выявлены условия порождающие барьеры мобильности женщин с маленькими детьми и помещают их в гетто, показана социальная неоднородность в возможностях мобильности.

Ключевые слова: материнство, гендерная дискриминация, интерсекционность, гетто

The article is devoted the sociological sense of motherhood. Author shows that motherhood is very important for sociological study. It is demonstrated in problematization gender and intersection discrimination concerning to motherhood.